

Seo cluiche duit!

Glac sos anois ón léitheoireacht agus ó na gníomhaíochtaí ar fad i Eureka na seachtaine seo. Tá seans agat anois clár cluiche a imirt. Iarr ar chairde é a imirt leat agus b'fhéidir go bhfoghlaimeoidh siadsan dea-nósanna nua freisin.

21	22	23 D'oscail tú na fuinneoga nuair a bhí an teas ar siúl. Siar 6 chéim. 	24	25 COMHGHAIRDEAS! Is laoch imshaoil tú!
20	19 D'athúsáid tú ábhair chun bréagán nua a dhéanamh. Ar aghaidh 2 chéim. 	18	17	16 D'fhág tú an teilifís ar siúl nuair a bhí tú thuas stailghre ag spraoi. Siar 4 chéim.
11 D'fhág tú an ríomhaire 'ar fuireachas' (standby). Caill seans. 	12	13 Úsáideann sibh bolgáin solais atá tiosach ar fhuinneamh (energy efficient) sa bhaile. Ar aghaidh 5 chéim. 	14	15
10 Déanann tú iarracht seanpháipéar a athúsáid sa rang. Ar aghaidh 4 chéim. 	9	8	7 Shiúil tú ar scoil gach lá le seachtain anuas. Ar aghaidh 5 chéim. 	6
1 TOSAIGH ANSEO	2	3 D'athúsáid tú mala siopadóireachta nuair a bhí ort bainne a cheannach tráthnóna. Ar aghaidh 3 chéim. 	4	5 D'fhág tú soilse ar lasadh i seomra folamh. Siar 1 chéim.

BUNÁBHAIR:

- Disle • Licíní (counters)

TREORACHA:

1. Cuir licín an duine ar an mbosca a deir 'Tosaigh anseo'.
2. Iarr ar gach duine an disle a chaitheamh. Tosaíonn an duine a fuair an uimhir is airde.
3. Caith an disle, duine ar dhuine.
4. Má thuirlingíonn tú ar chéim ar a bhfuil treoracha, lean iad.
5. Beidh an bua ag an gcéad duine a shroicheann céim 25.

DÚSHLÁN BREISE:

Dear do chluiche féin. Cuir isteach bealaí eile ina sábháilann daoine fuinneamh nó ina gcuireann siad fuinneamh amú. Nó d'fhéadfá Tráth na gCeist a dhearadh in ionad chlár cluiche.

Sa pháipéar nuachta inniu

Féach an bhfuil tagairt (reference) ar bith sa pháipéar do Sheachtain Náisiúnta na gCrann.

eureka

Foilsíonn an Irish Independent Eureka, i gcomhar leis an Ionad Oideachas Eolaíochta ag Colaiste Phádraig, Droim Conrach, BÁC 9, le tacaíocht ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

AISTRITHEOIR: Bairbre Ní Ógáin
EAGARTHOIR: John Walshe
DEARADH: Smart Design
SCRIOBH CHUGAINN: Debbie Brennan, Eureka, Irish Independent, 27-32 Sraid Thalbóid, BÁC 1.
LÍNE DO CHUSTAIMEIRÍ: Fón 023 32879
CUIR RÍOMHPOST CHUIG: eureka@unison.independent.ie
www.independent.ie/eureka

TAIGHDE & TÉACS: Paula Kilfeather, Helena Jeffrey, Cliona Murphy & Janet Varley.

An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta

Mollái Cúl Irish Independent Maidhe Reascóp

Buaiteoir 2005 - Gradam Domhanda an Léitheora Óig - Cumann Domhanda na Nuachtán (WAN)

Imleabhar 3, Eagrán 16
8ú Márta 2007

Irish Independent Forlíonadh Eolaíochta do Scoileanna

Teas mór = trioblóid mhór?

"Ar chuala tú an dea-scéal?" a dúirt Maidhe Reascóp le Mollái Cúl lá. "Chuala mé iad ag rá ar an teilifís go bhfuil an domhan ag éirí níos teo. Ciallaíonn sé sin nach mbeidh laethanta an tsamhraidh fliuch ná fuar. Ní bheidh orainn fanacht istigh nuair a theastaíonn uainn bheith amuigh ag spraoi. Beidh laethanta teo griannhara againn cois trá - beimid ag snámh agus ag lapadail, ag tógáil caisleáin ghainimh agus ar ndóigh, ag ithe uachtar reoite!"

Ar chuala tusa an nuacht chéanna ar an teilifís? Ar cheap tusa gur dea-scéal é? B'fhéidir gur chuala tú daoine ag caint ar **théamh domhanda** (global warming) agus ar an **iarmaidir cheaptha teasa** (greenhouse effect). Níl an nuacht chomh maith agus a cheapann Maidhc. Tá eolaithe buartha faoi na hathruithe atá ag tarlú don domhan.

Úsáidimid a lán meaisíní gach lá - carranna, meaisíní niocháin, eitleáin, teilifís. Bíonn **fuinneamh** (energy) ag teastáil ó mheaisíní chun obair a dhéanamh. Donn a lán meaisíní breosla (fuels) ar nós ola agus peitрил chun an fuinneamh seo a chruthú. Ach nuair a dhóimid breoslaí, cruthaímid **gás ceaptha teasa** (greenhouse gas). **Dé-ocsaid charbóin** is ainm don ghás seo. Ciallaíonn an focal 'ceaptha' sna nathanna 'iarmaidir cheaptha teasa' agus 'gás ceaptha teasa' nach féidir leis an teas éalú. Bíonn an gás seo cosúil le blaincéad thart ar an domhan. Ceapann eolaithe inniu go bhfuilimid ag cur isteach ar chothromaíocht an dúlra (balance of nature) agus go bhfuil an blaincéad seo ag éirí níos tibe (thicker) mar go bhfuilimid ag cruthú an iomarca dé-ocsaid charbóin. Tá an domhan ag éirí níos teo dá bharr. Tugaimid an téarma **téamh domhanda** air seo. Ta an téamh domhanda ag leá (melting) oighearshruthanna (glaciers) sléibhe agus oighear na mara Artaí. Tá leibhéal na bhfarraige ag ardú. Le céad bliain anuas, d'ardaigh siad idir 10 - 20 cm. Bíonn cónaí ar ainmhithe ar nós an bhéir bháin (polar) ar chluid oighir (sheet ice). De réir mar a leánn na clúideacha, cailleann na béir a ngnáthóg (habitat).

Más mian leat breis a fhoghlaim faoi théamh domhanda agus conas is féidir linn laghdú a dhéanamh ar líon na ngás ceaptha teasa a théann isteach san atmaisféar, coinigh ort ag léamh!

Unbearably hot?

Gníomhaíocht

Ag coinneáil te

Léigh tú ar an gcéad leathanach go bhfeidhmíonn gáis cheaptha teasa (m.sh. dé-ocsaid charbóin) mar bhlaicéad. Gluaiseann gathanna na gréine trí na gáis agus téann (warm) siad an domhan. Ach ní féidir leis an teas seo éalú amach trí na gáis dé-ocsaid charbóin agus mar sin, téann an teas dromchla an domhain. Bain triail as an ngníomhaíocht seo go bhfeicfidh tú cad a tharlaíonn.

BUNABHAIR:

- Rolla oila cadáis (cotton wool)
- 2 bhuidéal bheaga phlaisteacha (ina raibh iógart, m.sh.)
- 2 theirmiméadar
- Marla
- Uisce alathe (warm) ón mbuacaire

AIRE: Iarr ar do mhúinteoir seiceáil go bhfuil na teirmiméadair sácháilte. Bí aireach leis an uisce agus leis na teirmiméadair.

TREORACHA:

1. Cuir olann chadáis thart ar cheann amháin de na buidéal. Tá an clúdach seo cosúil leis an gclúdach a chuireann na gáis cheaptha teasa timpeall ar an domhan.
2. Cuir an méid céanna uisce alathe sa dá bhuidéal. Cuirfidh an t-uisce amach teas. Ach an mbeidh an teas in ann éalú?
3. Iarr ar an múinteoir na teirmiméadair a ghreamú isteach i scrogall (neck) na mbuidéal le marla. Séalaigh (seal) béal na mbuidéal (féach ar an léaráid).
4. **Tomhais** agus **taifead** teocht an uisce sa dá bhuidéal.
5. **Tuar** cad a tharlóidh do theocht an uisce tar éis leathuair an chloig.
6. Léigh agus taifead an teocht arís tar éis leathuair. An raibh an ceart agat?

PLÉIGH:

- Cén teocht a bhí ag an uisce sna buidéal ag tús na gníomhaíochta?
- Cén teocht a bhí ag an uisce tar éis leathuair?
- Ar tháinig athrú mór nó beag ar an teocht?
- An ndearna an olann chadáis difríocht?
- An féidir leat an iarmhairt cheaptha teasa a mhíniú tríd an ngníomhaíocht seo?

Answers to last weeks crossword

TRASNA: 4. Frithchaitheann 5. ocsaigin 8. blue moon 9. solas 10. gealach
SÍOS: 1. Bailly 2. Armstrong 3. scamall 6. teocht 7. dorcha

Gníomhaíocht

Imscrúdú – Cén tionchar a bhíonn ag teocht ar phlandaí atá ag fás?

Deir roinnt eolaithe go n-athróidh **téamh domhanda** na bealaí feirmeoireachta atá againn anseo in Éirinn. Deir siad go mbeidh feirmeoirí in ann barra ar nós fionchara (grapes) a fhás in áiteanna cosúil le Loch Garman. Go hiondúil, is i dtíortha san Eoraip atá níos teo, m.sh. an Fhrainc, an Spáinn agus an Iodáil, a bhíonn fionghoir (vineyards) le feiceáil.

Cén tionchar a bhíonn ag teocht ar phlandaí atá ag fás? Pléigh an cheist seo le do chairde agus ansin dear imscrúdú le fáil amach an mbíonn tionchar ag teocht ar an gcaoi a fhásann plandaí. Seo cúpla leid duit:

BUNABHAIR:

- Siolta biolair (cress)
- Uisce
- Páipéar cistine
- 3-4 fhochupán nó coimeadán éadoimhne
- Rialóir
- Cuisneoir nó reoitheoir

TREORACHA:

Is fútsa atá sé anois! Pléigh conas an cheist a fhreagair le do chairde agus le do mhúinteoir. Seo cúpla smaoinemh duit:

- An bhfuil áiteanna sa scoil atá níos teo / níos fuaire ná áiteanna eile?
- Conas na siolta a chur (féach siar ar 'Faoi Bhláth' Eureka 3.14).
- Conas **tastáil chothrom** a dhéanamh.

Cuimhnigh – **tuar** cad a tharlóidh agus **breathnigh** ar cad a tharlaíonn!

Gníomhaíocht

Oighear ag leá

Fadhb amháin a bhaineann le téamh domhanda ná go dtosóidh oighear ag leá. Má léann oighear atá ar snámh san fharrage, ardóidh leibhéil na bhfarraigí dar le daoine áirithe. An gceapann tusa go dtarlóidh sé seo? Pléigh an tuairim seo le do chairde. Bain triail as an ngníomhaíocht seo agus faigh amach cad a tharlaíonn.

BUNABHAIR:

- Coimeadán plaisteach trédhearcach (transparent)
- Ciúbanna oighir (6-8)
- Uisce
- Marcóir

TREORACHA:

1. Lion an coimeadán le huisce go dtí go bhfuil sé leathlán.
2. Cuir cúpla ciúb oighir san uisce.
3. **Taifead** leibhéal an uisce – cuir marc ar an taobh amuigh den choimeadán.
4. **Tuar** cad a tharlóidh do leibhéal an uisce nuair a léann na ciúbanna.
5. Fan go léann na ciúbanna ar fad.
6. Féach ar leibhéal an uisce arís.

PLÉIGH:

- Ar athraigh leibhéal an uisce?
- Cad a mhúineann sé seo duit maidir le hoighear, atá ar snámh san fharrage, ag leá?

Gníomhaíocht

Oighear ar an talamh ag leá

Tá a lán d'oighear an domhain ar thalamh, seachas ar snámh san fharrage. Tá cuid den oighear seo sna hoighearshruthanna ar shléibhte. Cad a tharlóidh do leibhéal na bhfarraigí dá leáadh an t-oighear and dá rithfeadh sé síos chun na farraige? Cabhróidh an ghníomhaíocht seo leat fáil amach.

BUNABHAIR:

- Coimeadán plaisteach beag ar a bhfuil bun cothrom m.sh coimeadán ime/margairín
- Muga atá beag go leor le seasamh sa choimeadán.
- Uisce
- Ciúbanna oighir
- Rialóir

TREORACHA:

1. Cuir an muga bun-os-cionn sa choimeadán. Seo é an 'sliabh'.
2. Cuir beagainn uisce sa choimeadán. Seo i an 'fharraige'.
3. Cuir na ciúbanna ar an muga. Cuir an oiread ciúbanna gur féidir leat air. Seo iad na hoighearshruthanna ar shléibhte arda.
4. **Tomhais** doimhneacht an uisce (an fharraige) sa choimeadán.
5. Fan go léann an t-oighear. Rithfidh sé ón muga isteach sa choimeadán.
6. Anois **tomhais** doimhneacht an uisce (farrage) arís.
7. Cad a tharla do leibhéal na farraige?

PLÉIGH:

An mbíonn tionchar difriúil ar leibhéal na bhfarraigí ag oighear a leánn ar thalamh agus ag oighear a leánn san fharrage?

Ag cur crann

SEACHTAIN NAISIÚNTA NA GCRRANN

Beidh Seachtain Náisiúnta na gCrann ar siúl i mbliana ón 5ú Márta go dtí an 11ú Márta. Faigh amach an mbeidh aon imeachtaí speisiala ar siúl i ngar duit.

Tá a fhios againn cheana féin gur féidir an téamh domhanda a laghdú má shábhálaimid fuinneamh. Má shábhálaimid fuinneamh, cuirfimid níos lú dé-ocsáide carbóin amach san **atmaisféar**. Tá bealach eile ann gur féidir linn an téamh domhanda a laghdú – is féidir linn crainn a chur! Conas a laghdaíonn crainn an téamh domhanda? Bhuel, feidhmíonn crainn mar spúinsí (sponges) ollmhóra agus súnn siad isteach an dé-ocsaid charbóin ón aer. Ach níl an oiread crann ar domhan agus a bhí – gearrann daoine síos na crainn chun níos mó talún a chur ar fáil le haghaidh feirmeoireachta. Agus má dhóinn daoine adhmaid na gcrann sin, cuirtear níos mó dé-ocsáide carbóin amach san aer.

Gníomhaíocht

Téamh Domhanda

Is cosúil go mbeidh téamh domhanda mar fhadhb an-mhór againn. Deir daoine go bhfuil an fhadhb chomh mór sin nach féidir linn deighleáil léi, ach ní aontaímid leis seo. An féidir leatsa aon rud a dhéanamh? Cé gur fadhb mhór í, cabhraíonn rudaí beaga linn. Smaoinigh – cruthaíonn an fuinneamh a úsáidimid gach lá dé-ocsaid charbóin. Tá baint ag an dé-ocsaid charbóin seo le téamh domhanda. Mar sin, má úsáidimid níos lú fuinnimh, laghdaímid an téamh domhanda. Anois, caitheadh tusa cabhrú linn sa laghdú seo!

SA BHAILE

- Múch na soilse nuair a fhágann tú seomra.
- Bí cinnte go múchann duine éigin an teilifís, ríomhaire agus fearais leictreacha eile – ná fág iad ar **fuireachas** (on standby).
- Dún na cuirtíní san oíche chun an teas a choinneáil istigh.
- Athúsáid rudaí nuair is féidir – piosai páipéir, málaí siopadóireachta.

AR SCOIL

- Más féidir, siúil nó rothaigh ar scoil. Bí cinnte go bhfuil cead agat!
- Athúsáid páipéar nuair is féidir.
- Múch na soilse nuair a fhágann tú seomra.
- Mol bolgáin solais atá tiosach ar fhuinneamh (energy efficient).
- Muna bhfuil an Bhratach Ghlas ag an scoil cheana féin, tosaigh ort ag obair chun i a thuilleamh.

